

ПРОБЛЕМА ДУХОВНОГО ВИБОРУ У П'ЕСІ БЕРТОЛЬДА БРЕХТА "ЖИТТЯ ГАЛІЛЕЯ"

У статті розглядаються особливості ідейно-художнього змісту п'єси Б. Брехта "Життя Галілея", аналізуються характерні риси образу головного героя, особлива увага приділяється тлумаченню неоднозначності в образі вченого у контексті його боротьби між матеріальним і духовним.

Німецький драматург створив п'єсу "Життя Галілея" у середині ХХ ст. (1939 р., 1946 р. – дві редакції твору), у час найтрагічніших соціально-історичних перетворень. Події трьохсотлітньої давнини відлунювали в Брехтову сучасність: герой його твору Галілей передрік розрив між наукою і народом, що врешті мало призвести до винаходу чогось жахливого. У ХХ ст. таким винаходом стала атомна бомба. Аналізуючи творчість Б. Брехта, І. Фрадкін зазначає: "Майже всі свої, в тому числі найбільш значимі, твори (і "Галілея", і "Матінку Кураж", і "Добру людину", і "Кавказьке крейдяне коло" і т.д.) він писав, виконуючи "вимоги дня"... [1: 9]. Глибина порушених проблем, багатозначність їх трактування дає підстави говорити про п'єсу "Життя Галілея" як про філософську драму [2].

Драматург зобразив Галілея як ученого, розмах думки якого і спричинене його відкриттям інтелектуальне збурення створили передумови для великих змін. Він натхненно відчував час духовних звершень як перехід від застиглих схоластичних канонів до нового нестримного руху ідей. Галілей увійшов у вимір незвіданого і таємничого, в якому розкривалися безмежні духовні можливості людини. Але через страх Галілея перед інквізицією цей вимір не став відомий людям, як про це мріяв сам учений.

В образі Галілея Брехт зробив відчутний акцент на подвійній природі людини. У Галілея духовно-інтелектуальне співіснує із суто матеріальним. З одного боку він використовує своє вміння пристосовуватися, щоб створити собі необхідні умови для досліджень (видає підзору трубу за свій винахід, пише підлабузницького листа герцогові Флоренції). З іншого – він цінує свою здатність наповнювати шлунок за допомогою розуму. Самоіронія Галілея ще більше поглиблює складність образу героя. Складність зумовлена тим, що він не може узгодити свої прагнення і потреби. Все ж таки його приземленість не дала йому достатньо простору для духовного розкриття і звільнення. Слабкий Галілей-обиватель переміг сильного Галілея-генія. Слабкість більш видима і відчутна, бо приковує людину до матеріального світу, а для поняття сили матеріальний світ є лише одним з рівнів існування. У випадку з Галілеєм його подальше життя залежить від його вибору і від духовної спроможності бачити, що він може зробити, а чого не може. В. Назарець стверджує: "Галілей-людина морально поступається Галілею-вченому" [3: 183]. Різноспрямованість характеру Галілея яскраво виявилася і під час його ув'язнення. Він намагався жити і думати обережно заради збереження побутового комфорту, проте не міг опиратися своєму нав'язливому бажанню писати далі. Він боявся за своє життя та виконував усі правила, встановлені інквізицією, і водночас іронізував над духовенством. Галілей писав свій труд, знаючи, що все написане відбирали монахи, і таємно знімав копії для себе. Його діяльність під арештом втрачає смисл через взаємозаперечні вчинки.

Проте спочатку відкриття Галілея та віра в людський розум надихнули вченого настільки, що його не злякали згадки про долю Джордано Бруно, протистояння з монахами і вченими-лизолюбками, чію світоглядну систему він руйнував ущент. Б. Брехт іронічно показав прагнення можновладців будь-що зберегти їхній світ обмеженості та ілюзорності: придворні вчені влаштували диспут замість того, щоб подивитися в телескоп і побачити докази Галілея. Його відкриття їм були не потрібні, а сам диспут звівся до захисту авторитету Аристотеля, на який зазіхнув учений. З часом нападки духовенства посилювалися, над ним почали відверто насміхатися. Трагікомічним є те, що обмежені люди з відчуттям власної важливості глузували з того, чого не могли взагалі зрозуміти. Проте сам Галілей вважав істину первинною і такою, що здатна подолати будь-які хибні думки. Зіткнення з ворогами тільки підсилювало прагнення Галілея знайти неспростовні докази, які він продовжував шукати навіть під час чуми. Натхнення і радість від відкриття істини були відчутнішими за зовнішні символи страху, аж поки вони не втілилися в конкретних знаряддях тортур, побачивши які Галілей злякався. Його страх і визначав рішення, які приймав Галілей щодо своїх досліджень.

Красномовним є нагадування про попередника Галілея – Бруно. Особливого значення воно набуває в устах Сагрето. Він підкреслює зв'язок між ученими і його лякає можлива схожість їхнього життєвого шляху, адже Джордано Бруно спалили за ідеї, які Галілей експериментально підтвердив.

Людина плоті, як назвали Галілея представники церкви, стала вмістилищем розуму цілої епохи. Тому церковникам було неважко ув'язнити цей розум, тим самим вберігши свою ідеологію. Теорія Галілея доводила, що всі недоліки соціального устрою, такі як голод, непомірно важка праця, були

штучно створені. Ніякого вищого смислу, як переконувала церква, у приниженнях і вбогості не було. До того ж, думка про неосяжні простори за межами Землі істотно зменшувала роль духовенства, яке всіляко культивувало свою важливість.

Теорія Галілея руйнувала ідеологію середньовічної людини: в усіх незрозумілих явищах вона вбачала смисл і ціль, закладені Вищою Силою. Коли ж незрозуміле вдалося пояснити, то зникла таємничість, те, за допомогою чого можна було тримати в покорі людей. Галілей не намагався суперечити встановленим церквою порядкам, але він розумів їх несправедливість. Розповсюдження ідей Галілея серед народу призвело до того, що це зрозуміли і люди. Б. Брехт показав, що ці ідеї дійсно були небезпечними для суспільного ладу – народ почав складати памфлети про те, щоб відібрати у панів їхні привілеї.

Галілей не виправдав сподівань своїх учнів, які хотіли бачити у ньому героя, проте він вважав, що та країна, якій потрібні герої, є нещасною. Адже, із соціумом, який вимагає людських жертв для доведення якихось ідей, щось не в порядку. Істині не потрібно, щоб за неї хтось вмирав, – вона об'єктивно існує незалежно від того, приймають її чи ні. З іншого боку, Галілей усвідомив, що його відкриття зробило переворот не лише в науці, але й у свідомості народу, який почав сумніватися в необхідності і непорушності суспільного ладу. Він і про себе думав як про ключову фігуру в довершенні світоглядного перелому. Проте його зречення зупинило цей рух уперед, що означало повернення до ще більше спотвореного старого. За словами О. Чиркова "У драмі Брехта торжествує не новий світ, а світ старий" [4: 96]. У передмові до твору драматург акцентував увагу на поверненні до старого: "жахливим буває розчарування, коли люди виявляють або думають, що виявили, що вони стали жертвою ілюзії, що старе сильніше нового, що "факти" проти них, а не за них, що їх час, новий час, ще не прийшов" [5].

Б. Брехт писав про свого героя: "Я сподіваюсь, що з моєї п'єси видно, як суспільство вимагає в окремих особистостей те, що йому від них потрібно. Потяг до досліджень... штовхає Галілея на небезпечне поле діяльності, втягує його в болісний конфлікт з його власною невгамовною жагою задоволень іншого роду. Він піднімає підзорну трубу до зірок і прирікає себе на тортури. Під кінець він віддається своїй науці як пороку, таємно і, очевидно, з докорами сумління" [6]. Герой Б. Брехта мучився через те, що заплутався у своїх бажаннях. А. Карягін зауважує: "У драматичному конфлікті на перший план виступає логіка розвитку суперечностей..." [7: 160]. У випадку з Галілеєм – це суперечності внутрішнього і зовнішнього плану: власні сумбурні бажання та погрози церковної влади диктують йому рішення зректися свого вчення, а зречення не приносить полегшення, тому що побутовий комфорт в ув'язненні ніяк не компенсує душевного неспокою. А. Речка, міркуючи про особливості нової драматургії, виділяє риси, характерні і для творів німецького драматурга: "Драми Г. Ібсена, Г. Гауптмана, М. Метерлінка, Б. Шоу, А. Чехова, Лесі Українки, а пізніше – Б. Брехта, Л. Піранделло, Ж.-П. Сартра, Ж. Кокто позначені внутрішнім конфліктом, конфліктом тонких духовних сфер, який часто залишається імпліцитним" [8: 1].

У своїх роздумах Галілей навіть прийшов до розуміння марності свого вчинку, адже він був такий же сильний, як і влада. Він дозволив своєму страхові зробити себе слабким. Тому що слабкість вказує на щось уже відоме, наприклад наявність або відсутність тортур, а духовна сила – це відсутність сталості, це шлях у незвідане. Дуже сумно звучать слова Галілея при прощанні з його колишнім учнем Андреа: "Я все ще люблю поїсти" [9], вони роблять особливо відчутною ту слабкість, яку він сам обрав і вже ніколи не подолає.

Б. Брехт показав, що не існує єдиної істини для всіх. У різних дійових осіб – різні картини світу, які, до того ж, змінюються. До прикладу, Андреа спочатку був надзвичайно розчарований зреченням Галілея, він вважав, що вчитель просто не мав морального права так чинити. Потім він переосмислив свою позицію і побачив у вчинкові Галілея вищий смисл – Галілей зберіг своє життя для написання праці, яку був спроможний створити тільки він. Проте Галілей не міг виправдатися перед самим собою. Він здійснив чесний, хоч і дуже болісний, аналіз свого вчинку і його наслідків: Галілей зрікся лише тому, що злякався тортур.

Галілей карався власним відступництвом і водночас розумів, що він би не вчинив інакше. З позицій людини, яка усвідомила, що зрадила науку, зі свого тісного обивательського світу без якихось перспектив, Галілей прорахував шляхи розвитку наукової думки. Власний гіркий досвід підказав йому, що наука все більше втрачатиме зв'язок з народом, що всі подальші відкриття, які здійснять нові вчені, будуть марними, оскільки люди залишаться зляканими і неосвіченими. Наука не зможе виконувати своє найголовніше призначення – полегшувати важке життя людства.

У співвідношенні між владою, народом і вченим безумовна перевага залишається на боці влади. У кожній з цих сил є свої цілі. Народ хоче використовувати досягнення вченого, наприклад, для розвитку промисловості. Учений іде за істиною, прагне допомогти народові побачити її. Розвиток цього взаємозумовленого процесу церковна влада припиняє. Влада маніпулює вченим, не дозволяє

розвіяти обман, за допомогою якого вона тримає народ у покорі. Влада "вирішує", що є істиною, а що ні, не дозволяючи нікому бути незалежним від неї.

Галілей зазнає поразки в наукових пошуках і у реалізації себе як людини. Він сам стає причиною цього, хоч і під жорстоким тиском обставин. Вибір, який він здійснює, залишає вченого на одинці із самим собою і прирікає на самоосуд, який не полегшить таємна праця над новими трудами. Його захоплення і енергійність на початку п'єси та деяка апатія і біль у фіналі відображають і способи існування тієї істини, яку він відкрив. Спочатку було прагнення долучити всіх до світу науки і нових можливостей, потім – боязкі спроби зберегти крихти дорогоцінного знання заради продовження процесу пізнання, але уже недоступного для широких мас. Істина, як спосіб перетворення дійсності, зникає, адже саме від людей залежить, будуть вони її використовувати, чи ні. Поразка вченого – це водночас і поразка людства у його пошуках свободи. Ідеї Галілея були надзвичайно потрібні народові – вони вказували шлях і розкривали очі на те, що від них приховували. Відмова вченого від його відкриттів означала поринання світу в морок невігластва й перетворення науки на заняття для втаємничених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Фрадкін І. Предисловіє // Шумахер Э. Жизнь Брехта. Пер с нем. – М.: Радуга, 1988. – С. 5-12.
2. Чирков О. С. Бертольд Брехт. – К.: Тов. "Знання" Української РСР, 1971. – 46 с.
3. Назарець В. Брехт Бертольд // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – Т. 1. – С. 180-184.
4. Чирков А. С. Эпическая драма (проблемы теории и поэтики). – К.: Выща школа, 1988. – 160 с.
5. Брехт Б. Предисловіє // Брехт Бертольд. Жизнь Галилея. Пьеса // TheLib.Ru
6. Брехт Б. Хвала Галилею или осуждение его? // Брехт Бертольд. Жизнь Галилея. Пьеса // TheLib.Ru
7. Карягин А. А. Драма как эстетическая проблема. – М.: Наука, 1971. – 224 с.
8. Речка А. М. Жанрова специфіка "драми для читання": Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / Інститут літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України – К., 2002. – 18 с.
9. Брехт Бертольд. Жизнь Галилея. Пьеса // TheLib.Ru

Матеріал надійшов до редакції 15.01. 2009 р.

Атаманчук В. П. Проблема духовного вибору в п'єсе Бертольда Брехта "Жизнь Галилея".

В статье рассматриваются особенности идейно-художественного содержания пьесы Б. Брехта "Жизнь Галилея", анализируются характерные черты образа главного героя, особое внимание уделяется осмыслению противоречий в образе ученого в контексте его борьбы между материальным и духовным.

Atamanchuk V. P. The Problem of Spiritual Choice in Brecht's Play "Life of Galilei".

Peculiarities of notional and aesthetic contents of Brecht's Play "Life of Galilei" are analyzed in the article, characteristic traits of image of a main character are considered, special attention is paid to interpretation of contradictions in the image of scientist in the context of his struggle between material and mental spheres.